

Jan Wiśniewski

Zabytkowy wystrój i wyposażenie pomezkańskiego kościoła katedralnego w Kwidzynie

---

Studia Elbląskie 14, 63-83

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZABYTKOWY WYSTRÓJ I WYPOSAŻENIE POMEZAŃSKIEGO KOŚCIOŁA KATEDRALNEGO W KWIDZYNI

Słowa kluczowe: katedra pomezkańska; zabytkowe wyposażenie: ołtarze, konfesjonały, epitafia; zabytkowa polichromia: sceny z życia Jezusa i świętych, poczet biskupów pomezkańskich i wielkich mistrzów Zakonu

Key words: Pomesanian cathedral, historic equipment: altars, confessionals, epitaphs, listed wall paintings: scenes from the life of Jesus and saints, gallery of Pomesanian bishops and grand masters of the Teutonic Order

Schlüsselworte: pomesanische Kathedrale; historisch wertvolle Ausstattung: Altäre, Beichtstühle, Epitaphe; historisch wertvolle Polychromie: Szenen aus dem Leben von Christus und den Heiligen, pomesanische Bischöfe und Würdenträger des Deutschen Ordens

I. DZIEJE MIASTA

Do przelomu IV/V w. obszar pomiędzy Pasłęką a Wisłą zamieszkiwała ludność prasłowiańska, a gdy je opuściła, teren na północ od Dzierzgonki i na południe do okolic dzisiejszych Prabut powoli zasiedlała ludność pruska w okresie VI–VII w. Natomiast w połowie XII w. teren, który do tego czasu zajmowała ludność prapolska, zajęły pomezkańskie plemiona pruskie (Resia Przęsławek), czyli obszar pomiędzy dzisiejszym Dzierzgoniem a Wisłą (grody wokół jeziora Dzierzgoń, w okolicy Sztumu, Postolina i nad jeziorem Družno). W okresie X–XII w. w tej okolicy funkcjonowało kilka grodzisk, w Podzamczu, Klasztorcu i Kwidzynie. Grodzisko kwidzyńskie zajmowało obszar późniejszego miasta, a było położone na wysokim cyplu wysuniętym na zachód, do którego dostęp utrudniały strome skarpy¹. W 1228 r.

---

* Ks. prof. dr hab. Jan Wiśniewski, Katedra Historii Kościoła i Dziedzictwa Kulturowego Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, specjalizacja: nauki humanistyczne (historia średniowiecza i nowożytna), nauki teologiczne (historia Kościoła).

¹ M. H a f t k a, *Pradzieje [Kwidzyna]*, w: *Kwidzyn. Z dziejów miasta i okolic*, Olsztyn 1982, s. 40–47.

do Prus przybyło 3 rycerzy krzyżackich, zajmując gródek Vogelsang, a w 1230 r. rycerze pod wodzą Hermana v. Balka. Wiosną 1233 r. w ten rejon przybył niewielki oddział krzyżacki, który założył prowizoryczne umocnienie Insula Sanctae Marie w okolicy dzisiejszej Marezy i Cygielaku a Nebrowem Wielkim². Stąd mistrz krajowy Herman v. Balk, przy wsparciu rycerzy niemieckich Burcharda z Kwerfurtu, zdobył gród kwidzyński, umacniając pozycję Krzyżaków na jego terenie. To pozwoliło na przeniesienie pierwotnego umocnienia, czyli strażnicy na teren grodu położonego na wysoczyźnie, który nazwano Marienwerder (Insula Sanctae Marie). Odtąd Kwidzyn był bazą wypadową wypraw w głąb Prus³. Strażnica krzyżacka, czyli „stary zameczek” w Kwidzynie, lokowano jako miasto w 1233 r., została zniszczona zimą 1242/1243 r. w czasie pierwszego powstania Prusów (1242–1247 oraz 1260–1274), a zbudowany później w tym miejscu zamek murowany rozebrano w XVI w.⁴. W czasie powstań zapewne zniszczono także świątynię, która została wzniesiona po przybyciu Krzyżaków, chociaż traktat dzierzgoński z 7 lutego 1249 r. nie zawierał wzmianki o obowiązku jej odbudowy przez Prusów, ponieważ Kwidzyn leżał poza terenami objętymi osadnictwem tej ludności, ale tutaj „niegdyś leżał gród i miasto zamieszkałe przez chrześcijan”⁵. Biskup pomezkański Bertold z Prabut (1331–1346)⁶ lokował miasto na prawie chełmińskim w 1336 r. Pod koniec XIV w. mieszkało tutaj około 800 osób (Niemców, Polaków i Prusów), co wskazywało, że Kwidzyn zaliczano do średniej wielkości miast pruskich. Przed tą lokacją miasto było otoczone ceglany murem z 11 basztami i 3 bramami, prowadzącymi w kierunku Grudziądza, Malborka i Nowego⁷.

² A. Radziwiński, *Kwidzyn w średniowieczu*, w: *Kwidzyn. Dzieje miasta*, t. I, red. K. Mikulski, J. Liguz, Kwidzyn 2004, s. 56.

³ J. Trupinada, *Państwo Zakonu Niemieckiego w Prusach*, w: M. Jackiewicz-Garniec, M. Garniec, *Zamki państwa krzyżackiego w dawnych Prusach. Powiśle. Warmia. Mazury*, Olsztyn 2006, s. 14–17; *Państwo Zakonu Krzyżackiego w Prusach. Podziały administracyjne i kościelne od XIII do XVI wieku*, red. Z.H. Nowak i R. Czaja, Toruń 2000, s. 7, 14; T. Jasiński, *Początki władztwa terytorialnego*, w: *Zakon Krzyżacki i jego państwo w Prusach. Wybór tekstów źródłowych*, red. A. Radziwiński, Toruń 2005, s. 22–23; A. Radziwiński, *Kwidzyn w średniowieczu*, s. 56 – informuje, że niektórzy przyjmują nadanie tej nazwy przez Dietricha von Dypenow, który ją przeniósł do Pomezanii z klasztoru NMPanny w pobliżu Hildesheim w Rzeszy; J. Wiśniewski, *Kościół i kaplice na terenie byłej diecezji pomezkańskiej 1243–1821 (1992)*, Elbląg 1999, s. 213–219.

⁴ J. Powierski, *Prusowie, Mazowsze i sprowadzenie Krzyżaków do Polski*, t. 1, Malbork 1996, s. 24–25; E. Wernicke, *Marienwerder*, Marienwerder 1933, s. 10; K. Górski, *Zakon Krzyżacki a powstanie państwa pruskiego*, Wrocław 1977, s. 27; Tenże, *Państwo krzyżackie w Prusach*, Gdańsk – Bydgoszcz 1946, s. 38; M. Jackiewicz-Garniec, M. Garniec, *Zamki państwa krzyżackiego w dawnych Prusach. Powiśle. Warmia. Mazury*, Olsztyn 2006, s. 184–187; A. Pawłowski, *Pradzieje Kwidzyna i okolic*, w: *Kwidzyn. Dzieje miasta*, t. I, red. K. Mikulski, J. Liguz, Kwidzyn 2004, s. 48; A. Radziwiński, *Kwidzyn w średniowieczu*, s. 56.

⁵ A. Szorc, *Pokój dzierzgoński z 7. lutego 1249 r. zawarty między plemionami pruskiemi a Zakonem Krzyżackim za pośrednictwem legata papieskiego Jakuba z Leodium*, w: *SE*, t. I, 1999, s. 19–23 – wolne tłumaczenie oryginalnego tekstu traktatu; J. Powierski, *Problem polsko-pruskiej granicy na Osie a osadnictwo ziemi płowęskiej*, w: *KMW*, nr 2 (136), 1977, s. 153.

⁶ A. Radziwiński, *Kwidzyn w średniowieczu*, s. 79–81; J. Wiśniewski, *Pomezkańska diecezja*, k. 1354–1361.

⁷ L. Krantz-Domasławska, *Katedra w Kwidzynie*, Toruń 1999, s. 28–29; A. Radziwiński, *Kwidzyn w średniowieczu*, s. 56.

Stolica diecezji pomezkańskiej – 28 lipca 1243 r. papież Innocenty IV erygował diecezję pruskie, w tym diecezję pomezkańską⁸, a biskup Ernest (1249–1259) w 1254 r. wybrał sobie dominium w Pomezanii, czyli w tej jej części, gdzie leżało miasto i gród Kwidzyn, czyniąc go swoją siedzibą.⁹ Z tego też powodu tytułował się „biskupem Wyspy Świętej Marii”. Faktycznie jednak Kwidzyn stał się rzeczywistą stolicą biskupstwa dopiero po ustaniu powstań pruskich, czyli po powrocie do diecezji biskupa Alberta (1259–1286) w 1285 r. (zmarł we wrześniu 1286 r. w Kwidzynie)¹⁰. Wcześniej jednak, zapewne przed 1254 r. kiedy biskup Ernest wystawił dokument potwierdzający wybór terenu na swoje dominium, biskup zdołał odbudować gród kwidzyński, chociaż już w latach 1263–1273 był on dwukrotnie palony¹¹. „W miejscach spalonych domostw słupowo-ramowych i słupowo-plecionkowych wznoszone są zarówno budynki mieszkalne, jak i gospodarcze w konstrukcji zrębowej z potężnych bali i dranic dębowych o średnicy 30–40 cm (...). W latach 30. XIV w., a więc w czasie ponownienia przywileju lokacyjnego miasta przez biskupa Bertolda (1336 r.), otaczał je kamiENno-ceglany mur obronny z bramami: Malborską, (...) Grudziądzką (...) i Nizinną (...). W ten sposób w obrębie murów miejskich i przedzamcza znalazł się obszar około 10 hektarów, na którym znajdowała się drewniana zabudowa mieszkalna i gospodarcza, rynek z mурowanym ratuszem i budami przy nim, ceglany kościół z cmentarzem, zamek kapituły pomezkańskiej, a także regularna siatka ulic o szerokości około 2 prętów każda”¹². Po bitwie grunwaldzkiej w 1410 r. biskupi rezydowali w Prabutach, a od 1457 r. nie było w Kwidzynie nawet konwentu krzyżackiego, dlatego zamek biskupi, który w 1520 r. strawił ogień, był w rękach wójta świeckiego¹³. Katedra kwidzyńska pełniła swoją funkcję do czasu sekularyzacji biskupstwa pomezkańskiego w dniu 28 maja 1525 r., którą ogłosił biskup-elekt Erhard v. Queiss, przechodząc na protestantyzm¹⁴. Od tego czasu świątynia katedralna była użytkowana przez trzy wyznania: katolików w górnej części prezbiterium (chór kanonicki), ewangelików w głównej części katedry oraz Braci Czeskich,

⁸ A. Radziński, *Kwidzyn w średniowieczu*, s. 61.

⁹ Tamże, s. 57.

¹⁰ J. Wiśniewski, *Kościół i kaplica*, s. 39, 214; M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach*, Gdańsk 1988, s. 165, 169; J. Wiśniewski, *Dzieje diecezji pomezkańskiej (do 1360 r.)*, Elbląg 1993, s. 33–61; A. Radziński, *Podziały kościelne*, w: *Państwo Zakonu Krzyżackiego w Prusach. Podziały administracyjne i kościelne od XIII do XVI wieku*, red. Z.H. Nowak i R. Czaja, Toruń 2000, s. 68; J. Powierski, *Ernest*, w: *SBPN*, t. I, s. 390–391; J. Wiśniewski, *Pomesanien*, w: *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448. Ein biographisches Lexikon*, hrg. E. Gatz und C. Brodtkorb, Berlin 2000, s. 564–567 – biskupi: Ernest, Albert, Heinrich, Heinrich; L. Krantz-Domasławska, *Katedra w Kwidzynie*, s. 29; M. Jackiewicz-ZGarniec, M. Garniec, *Zamki państwa krzyżackiego*, s. 187.

¹¹ A. Radziński, *Podziały kościelne*, s. 72; Tenże, *Kwidzyn w średniowieczu*, s. 56–57.

¹² A.J. Pawłowski, *Rozwój przestrzenny miasta*, w: *Kwidzyn*, t. I, s. 95–96.

¹³ A. Radziński, *Kwidzyn w średniowieczu*, s. 58–59.

¹⁴ H.J. Karp, *Queiss, Erhard von (OT) (†1490–1529)*, w: *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448*, s. 559; A. Radziński, *Kwidzyn w średniowieczu*, s. 63; J. Wiśniewski, *Żywoć bł. Władysława Demskiego kapłana, męczennika, wpisany w dzieje parafii Straszewo na Powiślu*, Pelplin 2010, s. 83–114 – rozdział: „Diecezja elbląska zbudowana na fundamentach diecezji pomezkańskiej”; Tenże, *Pomezkańska diecezja*, w: *EK*, t. 15, 2011, k. 1354–1361.

kótrzy modlili się w wydzielonej dla nich 1/3 części świątyni (pod dzisiejszym chórem muzycznym od strony zamku kapitulnego – „Die böhmisch Kirche”)¹⁵. Dopiero w 1945 r. „katedra”, bo tak ta świątynia była nazywana nieprzerwanie przez ludność autochtoniczną Powiśla, została przejęta przez katolików (konsekrowana w 1945 r.), a dopiero 25 stycznia 1978 r. reerygowano tutaj parafię pod wezwaniem św. Jana Apostoła i Ewangelisty¹⁶.

Parafia i katedra – Po przeniesieniu przez Krzyżaków niżej położonego prowi-zorycznego umocnienia na wysoczyznę grodową, zorganizowano tutaj punkt sakralny, służący przybywającym tu członkom Zakonu krzyżackiego. Natomiast parafię ustanowiono po objęciu rządów w diecezji przez biskupa Alberta (między 12 lutego a 28 kwietnia 1259 r.), ale przed opublikowaniem dekretu z 26 sierpnia 1284 roku, którym wprowadził on członków kapituły pomezkańskiej w posiadanie kościoła kwidzyńskiego oraz przekazał im prawo patronatu, czyli prawo obsadzania urzędu plebana w kościele katedralnym¹⁷. Po tym pierwszym kościele zachowała się do dziś romańska i wczesnogotycka kruchta świątyni, która funkcjonowała jako „kaplica” do 1330 r. czyli do ukończenia budowy prezbiterium katedralnego. W 1343 r. zmieniono koncepcję budowy tej części katedry, przekształcając ją w zabudowę dwukondygnacyjną. Biskup Bertold z Prabut przekazał na jej dalszą budowę wieś Waltersdorf wraz z jej dochodami¹⁸. Właściwy chór umieszczono na piętrze katedry, a niżej rozlokowano dwunawową kryptę grobową biskupów pomezkańskich, z wejściem do niej z poziomu katedry. Murowaną katedrę na planie prostokąta wznoszono do 1355 r. (od 1320 r.)¹⁹, łącząc ją od strony wschodniej z zamkiem kapituły. Wnętrze tej świątyni wspierają masywne, ośmioboczne filary. Katedra posiada wieżę wysoką na 56,5 m, a u podstawy: 14,75 m długości × 10 m szerokości, która góruje nad doliną wiślaną. Została zwieńczona szeregiem blanków strzelnych, służących celom obronnym w zespole zamkowo-katedralnym. W latach 90. XIV w., w południowym narożniku katedry wzniesiono niewielką kaplicę, w której zmarła bł. Dorota z Mątów Wielkich (1347–1394)²⁰. Przypuszcza się, że katedrę i zamek zbudowano w miejscu pierwotnego kościoła parafialnego („kaplica”) pod wezwaniem św. Jana w Oleju (mozaika z kolorowego szkła nad bocznym wejściem do świątyni, z 1330 r.)²¹

¹⁵ J. Wiśniewski, *Pomezania. Z dziejów kościelnych*, Elbląg 1994, s. 168 – Braci Cze-skich przyjął do wspólnoty protestanckiej pomezkański biskup ewangelicki dr Paweł Speratus dnia 13 stycznia 1549 r.

¹⁶ *Spis duchowieństwa i podział administracyjny diecezji elbląskiej 1996*, opr. ks. J. Wiśniewski, Elbląg 1996, s. 74 – od 1945 r. aż do 1994 r. tutaj pracowali duszpastersko oo. Franciszkanie Conv.

¹⁷ J. Wiśniewski, *Kościół i kaplice*, s. 215 – w 1284 r. proboszczem parafii kwidzyńskiej był Heidenricus, w latach 1285–1286 Alexander „plebanus Insule sancte Marie”, w latach 1288–1293 kanonik Cristianus, „kaplan des Hochmeisters”; Tenże, *Dzieje diecezji pomezkańskiej (do 1360 r.)*, Elbląg 1993, s. 50; A. Radziwiński, *Kwidzyn w średniowieczu*, s. 81.

¹⁸ A. Radziwiński, *Kwidzyn w średniowieczu*, s. 81.

¹⁹ M. Jackiewicz-Garniec, M. Garniec, *Zamki państwa krzyżackiego*, s. 188.

²⁰ J. Wiśniewski, *Zabiegi o wyniesienie na ołtarz i zatwierdzenie kultu Doroty z Mątów Wielkich*, w: *Studia z dziejów średniowiecza*, nr 14 – *Kaci, święci, templariusze*, red. B. Śliwiński, Malbork 2008, s. 563–579; A. Radziwiński, *Kwidzyn w średniowieczu*, s. 78–79.

²¹ Mozaika przedstawia św. Jana umieszczonego w kotle ustawionym na ogniu, przed którym klęczy biskup (zapewne fundator) w szatach pontyfikalnych (ornat, mitra, pastorał). Por. J. Heisze,

– tak było do 1586 r., w 1861 r. zdjęto dachowe zwieńczenie przedsionka), który należało identyfikować z kościołem na podgrodzium. Już w 1342 r. „był wolno stojący chór [kanonicki] o planie wydłużonego, zamkniętego pięciobocznie prostokąta (...). Przestrzeń chóru została zamknięta od zachodu ścianą (fragmenty szczytu na strychu) i funkcjonowała przez pewien czas jako samodzielne wnętrze sakralne” (kościół salowy). To późniejsze prezbiterium tworzyło pierwotnie zamkniętą całość, gdzie sprawowano czynności liturgiczne, a także pochowano wielkiego mistrza Wenera von Orselna (1330 r.). Tam właśnie wystawiono dokument, którym biskup Bertold (1331–1346)²² przekazywał darowiznę (Waltersdorf) na dalszą budowę katedry, dając impuls do zbierania funduszy na ten cel. „Ostateczny kształt uzyskało prezbiterium kwidzyńskie w trakcie drugiego etapu budowy, gdy realizowano korpus nawowy katedry. Architekt wprowadzając dwupoziomowy układ partii wschodniej wybrał wariant tak zwanego wysokiego chóru. Zrezygnował z głębokiego osadzenia krypty (...). Dolna kondygnacja przybrała formę dwunawowej hali podzielonej szeregiem czterech podpór na kwadratowe przeszła (był to wymóg głównie konstrukcyjny, chodziło o podtrzymanie sklepienia i posadzki górnej kondygnacji). Odpowiadająca jej górna część utworzyła jednorodne wnętrze otwarte na nawę główną”²³. Dolna część została przeznaczona do celów grzebalnych, a górna na miejsce sprawowania kultu przez kanoników kwidzyńskich. W drugim etapie, realizowanym po 1342 r., opracowano całościowy projekt katedry, wybierając świadomie „pseudobazylikowy korpus” świątyni. Był on dość popularny w państwie krzyżackim (Kętrzyn, Bartoszyce, Chełmno, Chełmża, Grudziądz, Nowe Miasto Lubawskie), ale na terenie diecezji pomezkańskiej drugi taki kościół można wskazać jedynie w Moraǳu. Katedra, ze względu na istniejące już obiekty: prezbiterium i zamek, uzyskała następujące wymiary: 64 m długości (łącznie z prezbiterium 84 m) i 27 m szerokości trzech naw, które odpowiadały długości wschodniego skrzydła zamku kanonickiego, a jej wysokość do klucza sklepienia wynosi 21,8 m i do kalenicy dachu 34,5 m²⁴. Prace budowlane ukończono za panowania biskupa pomezkańskiego Jana I Möncha (1377–1409)²⁵, ponieważ on uporządkował codzienną Służbę Bożą w katedrze przy ołtarzach, sprawę finansowania wikarii oraz w 1380 r. (?) polecił umieścić mozaikę św. Jana w Oleju nad wejściem do katedry. To wszystko można było przeprowadzić dopiero po zakończeniu wszelkich prac budowlanych. Ponadto, z czasów tego biskupa oraz jego następcy Jana II Rymana (1409–1417)²⁶ wykonano malowidła ściienne we wnętrzu katedry. Całość dekoracji zatynkowano w 1586 r., a w 1862 r.

Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Westpreussen, Bd 3: *Pomezanien (Kreis Marienwerder)*, Danzig 1898 – foto z 1870 r. W 1865 r. E. Strehle odczytał istniejący tam napis: „Johes ep/s fecit fi/er/i hoc opus /a o dni m/CCC80”.

²² J. Wiśniewski, *Bertold von Riesenburg (OT) (†1346)*, w: *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448*, s. 570.

²³ L. Krantz-Domasławska, *Katedra w Kwidzynie*, s. 29, 41, 90–91; J. Wiśniewski, *Kościół i kaplice*, s. 214–215.

²⁴ A. Lemanski, *Zabytki*, w: *Kwidzyn. Z dziejów miasta i okolic*, red. M. Lipowska, Olsztyn 1982, s. 163.

²⁵ J. Wiśniewski, *Johannes Mönch (OT) (†1409)*, w: *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448*, s. 571–572.

²⁶ Tenże, *Johannes Ryman (OT) (†1417)*, w: *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448*, s. 572–573.

wydobyto ponownie spod tynków i zrekonstruowano (Fischbach i Prahl). Część z tych przemalowań usunięto w latach 1931–1934 (Artur Fahlberg)²⁷. Malowidła w chórze kanonicznym prezbiterium wykonano za panowania biskupa pomezańskiego Hioba von Dobenecka (1501–1525)²⁸, które odkryto w latach 1862–1864. Zespół Fryderyka Augusta²⁹, rekonstruując wtedy sklepienie krypty położonej niżej, przeniósł imiona biskupów i daty ich śmierci ponad te postaci, a zatynkowano je ponownie w 1945 r. W latach 90. XX w.³⁰ przeprowadzono konserwację malowideł, przedstawiających 17 biskupów pomezańskich, tronującą Maryję z Dzieciątkiem, św. Jana Ewangelistę – patrona diecezji pomezańskiej oraz podobizny trzech tzw. wyklętych wielkich mistrzów Zakonu (Werner von Orseln: 1324–1330, Ludolf König von Watteau: 1342–1345, Henryk von Plauen: 1410–1413), których pogrzebano w tutejszej katedrze³¹. Od maja 2007 r. do września 2008 r. w prezbiterium katedry pomezańskiej (dziś prokatedry diecezji elbląskiej) w Kwidzynie prowadzono prace archeologiczne, których wyniki zaprezentowano podczas interdyscyplinarnej konferencji naukowej, która odbyła się 11 grudnia 2008 r. W trakcie badań potwierdzono, że w katedrze zostali pochowani wielcy mistrzowie Zakonu: Henryk zmarły w wieku 60 lat, po 15 latach więzienia; wybitny Werner zaszytyletowany przy wyjściu z kościoła zamkowego w wieku 55 lat; Ludolf, który zmarł w wieku 50 lat³². Władze miasta Kwidzyna dołożyły starań, aby dawną kryptę grzebalną prezbiterium (1/2 dolnej jego części) udostępnić zwiedzającym katedrę. Można tam oglądać odsłonięte nisze grobowe: miejsce pierwszego pochówku bł. Doroty z Mąków Wielkich; trumny, w których złożono szczątki trzech wielkich mistrzów Zakonu Krzyżackiego oraz trumnę, zawierającą szczątki czterech innych biskupów pomezańskich (niezidentyfikowanych) z okresu XIV–XVI w.

Po zakończeniu drugiej wojny światowej, na początku czerwca 1945 r. duszpasterstwo w kościele katedralnym w Kwidzynie powierzono Ojcom Franciszkanom Konwentualnym. Dnia 3 września 1946 r. świątynię poświęcił proboszcz parafii Trójcy Świętej ks. dr Szczepan Smarzych³³, któremu jurysdykcyjnie podlegało całe

²⁷ J. Z. Ł o z i ń s k i, *Pomniki sztuki w Polsce*, t. I, cz. 1: *Pomorze*, Warszawa 1990, s. 423.

²⁸ J. W i ś n i e w s k i, *Dobeneck, Hiob (Job) von (OT) (um 1450–1521)*, w: *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448 bis 1648*, s. 134–135.

²⁹ J. Z. Ł o z i ń s k i, *Pomniki sztuki w Polsce*, t. I, cz. 1, s. 423.

³⁰ L. K r a n t z - D o m a s ł a w s k a, *Katedra w Kwidzynie*, s. 41–42, 48 – cytat, 59–60, 71–75, 86–90. Po konserwacji zdążyłem wykonać fotografie nieuszkodzonych postaci 17 biskupów pomezańskich i 3 wielkich mistrzów Zakonu, ponieważ kilka miesięcy później strugi deszcze wlewające się przez nieszczelne i uszkodzone witraże do górnej części prezbiterium katedry kwidzyńskiej znacznie naruszyły odrestaurowane podobizny wymalowane na ścianie.

³¹ P. P i z a ń s k i, *Poczet wielkich mistrzów krzyżackich*, Gdańsk 1997, s. 59–61 – Wenera zamordowali bracia krzyżacy; Ludolfa starszyzna odsunęła od władzy (choroba psychiczna) i wysłała do Engelsbergu; Henryka uwięził w wieży marszałek krzyżacki Michał Küchmeister, wysyłając do Pokrzywna, a potem strzeżonego w Pokarminie, Gdańsku i Pokarminie; A. L e m a ń s k i, *Zabytki*, s. 163.

³² B. W i ś n i e w s k i, *Badania archeologiczne w katedrze. Konferencja interdyscyplinarna*, w: *Schody Kawowe. Kwartalnik Kwidzyńskiego Towarzystwa Kulturalnego*, nr 1/37, 2009, s. 9–13 – szczegółowa relacja z sesji.

³³ Kancelaria Parafii św. Jana w Kwidzynie (dalej = KPK), *Spis inwentarza majątku kościelnego i beneficjalnego placówki duszpasterskiej, będącej w zarządzie o.o. Franciszkanów w Kwidzynie* [sic!], s. 1.

miasto. Reerygowanie parafii katolickiej przy byłej katedrze pomezkańskiej nastąpiło 25 stycznia 1978 r., chociaż już wcześniej, bo 4 lipca 1974 r. biskup warmiński utworzył przy tej świątyni wikariat wieczysty³⁴. Niedługo po przejściu kościoła katedralnego przez oo. Franciszkanów, tak charakteryzowano jego stan, stwierdzając, że był on: „przez pierwsze 300 lat kościołem rzymsko-kat., a nawet katedrą biskupów pomezkańskich, poczem został zmieniony na zbór protestancki i pod tym zarządkiem zostawał 400 lat (...). Kościół jest murowany z roku 1238, stylu gotyckiego, pomieści około 5000 osób. Przejęty z następującymi uszkodzeniami: zrujnowany dach, wybite szyby, zdemolowane urządzenie wewnętrzne (ołtarze, drzwi, ławki), zdemolowany organ, pozdejmowane dzwony, porwana instalacja elektryczna, poważnie uszkodzone centralne ogrzewanie, zupełny brak sprzętu liturgicznego”³⁵. Duszpasterze od razu przystąpili do wykonania koniecznych napraw kościoła, tak że już 1 grudnia 1946 r. mogli odnotować: „dotychczas naprawiono całkowicie dach, oszklono prowizorycznie okna, częściowo naprawiono uszkodzenie ołtarza, naprawiono drzwi, ławki, uruchomiono dzwony, zainstalowano światło, naprawiono centralne ogrzewanie, przystosowano kościół do nabożeństw katolickich oraz wystarano się o konieczny sprzęt liturgiczny. Na akcje naprawy otrzymano z Powiatowego Referatu Kultury i Sztuki zasilek 15.000 złotych. Resztę pokryto ze stypendiów mszalnych, kolekt niedzielnych oraz ofiar wiernych. Długów placówka niema”³⁶. Mimo trudnej, powojennej sytuacji gospodarczej ludności, franciszkanie planowali, że „w miarę zasobów pieniężnych”, zakupią nowe organy, ustawią dwa ołtarze, odnowią kościół, odkryją starożytne malowidła zatynkowane na ścianach i zakupią więcej sprzętu liturgicznego. Ponadto, na potrzeby duszpasterskie władze Tymczasowego Zarządu Państwowego 30 października 1945 r. przekazały placówce dom po Towarzystwie Krajoznawczym (piętro z 2 salami i 20 pokojami) oraz przy ulicy Katedralnej domek czteropokojowy dla organisty, a 6 września 1946 r. na mieszkania duchownych „dawne mieszkanie pastora”, przy ulicy Zbożowej nr 1. W tym „zdemolowanym i wyszabrowanym budynku” mieściło się 8 pokoi i kuchnia³⁷.

Po erygowaniu diecezji elbląskiej 25 marca 1992 r. przez Jana Pawła II zaszła potrzeba przekazania dawnej katedry pomezkańskiej do dyspozycji biskupa, ponieważ papież ustanowił ten kościół konkatedrą. Negocjacje w tej sprawie trwały dość długo, ale ostatecznie franciszkański proboszcz kościoła św. Jana, o. Albin Sobczyński, dnia 30 czerwca 1993 r., przekazał parafię księdzu diecezjalnemu w osobie ks. mgr. Wojciecha Kruka, w obecności wikariusza generalnego ks. dr. Mieczysława Józefczyka. Wówczas zaznaczono, że przekazano nowemu proboszczowi: „1. Kościół Konkatedralny św. Jana Ewangelisty z wyposażeniem wg spisu inwentarza, 2. Budynek plebanii przy ul. Zbożowej 1 i dom katechetyczny w budowie, 3. Kancelarię parafialną z wszystkimi księgami”, dodając, że „Ksiądz Proboszcz zdający

³⁴ J. Wiśniewski, *Kościoty i kaplice*, s. 218.

³⁵ KPK, *Spis inwentarza majątku kościelnego*, s. 1 – ewidentny błąd co do daty budowy katedry.

³⁶ Tamże.

³⁷ Tamże, s. 1–2.

oświadczył, że nie pozostawił długów. Proboszcz ustępujący i przyjmujący nie wnoszą żadnych zastrzeżeń do kasy parafialnej i inwentarza³⁸.

II. WYPOSAŻENIE „KATEDRY POMEZAŃSKIEJ” WPISANE DO REJESTRU ZABYTEKÓW

Polichromia – Świątynia katedralna w Kwidzynie została objęta nadzorem konserwatorskim od 1 października 1991 r. „ze względu na wysokie walory historyczne i artystyczne elementy wyposażenia”³⁹. Katedra posiada gotyckie elementy wyposażenia, na które składają się płyty nagrobne biskupów pomezkańskich i dostojników Zakonu Krzyżackiego, polichromia na ścianach naw bocznych (północna i południowa) głównego korpusu nawowego, a także w górnej kondygnacji prezbiterium oraz wolno stojący tron biskupa Hioba von Dobenecka. Do renesansowych elementów wyposażenia należą: płyty nagrobne i epitafia, 2 dzwony i ambona, a do grupy elementów barokowych: epitafia, główna część snycerki – ołtarz główny, tzw. konfesjonały, chrzcielnica i skrzynia, a także kaplica Groebenów wraz z wyposażeniem, w tym obrazy natrumienne tej rodziny. Natomiast grupę wyposażenia neogotyckiego tworzy: lektorium z ołtarzem głównym, ambona, portale i witraże. Owe przedmioty kultu ufundowane dla tego kościoła posiadają „wysoką klasę artystyczną”⁴⁰.

Poszczególne sceny przedstawione na polichromiach, które zdobią ściany katedry, to swoista „biblia pauperum”, która ułatwiała wiernym zapoznanie się z pewnymi prawdami wiary. Jednakże już dzisiaj „nie da się odtworzyć obecnie przewodniej myśli programowej” tego dzieła⁴¹. Na ścianie południowej głównej części katedry, w nawie bocznej (po stronie odbudowanej części starego miasta z ratuszem) znajdują się polichromie, w których „zawartość gotyckiej warstwy malarzkiej jest znikoma”⁴². Tutaj, idąc od kruchty (boczne wejście) w kierunku chóru muzycznego, umieszczono kolejno następujące sceny: w polu górnym podzielonym na 4 części wymalowano: Ukrzyżowanie, Złożenie do grobu oraz Chrystusa w otchłani, a w dolnej partii Zdjęcie z Krzyża, Zmartwychwstanie i zapewne Wniebowstąpienie Pana Jezusa (Zesłanie Ducha Świętego?) oraz inskrypcję; a następnie Zwiastowanie, Adorację Dzieciątka przez św. Brygidę i pielgrzymów; św. Marię Magdalenę i św. Katarzynę na jednym polu; a kolejne pole wypełniono ornamentem

³⁸ Kancelaria Elbląskiej Kurii Diecezjalnej (KEKD), P 136, *Protokół zdawczo-odbiorczy (30 VI 1993 r.)*. Proboszczowie powojenni: Franciszkanie rektorzy – Edmund Grala (1945–1947), Izidor Koźbial (1947–1950), Lutosław Pieprzycki (1950–1954), Honoriusz Drygała (1954–1956), Damian Tyniecki (1956–1964), Artur Zapaśnik (1964–1968), Mieczysław Seweryn (1968–1974); franciszkanie proboszczowie: Efreń Mikołajczuk (1972–1974–1983), Andrzej Kuśnierski (1983–1986), Tadeusz Dzwonkowski (1986–1992), Albin Seroczyński (1992–1993); proboszczowie diecezjalni – prał. kan. mgr Wojciech Kruk (1993–2004), kan. Ignacy Najmowicz (2004–do dziś) – por. J. Wiśniewski, *Kościół i kaplice*, s. 557.

³⁹ Państwowa Służba Ochrony Zabytków, Oddział Wojewódzki w Elblągu, nr rej. 33/64/91 (L.dz. PSOZ/8/91), *Decyzja w sprawie wpisania dobra kultury do rejestru zabytków* (dalej = PSOZ Eg. Decyzja), s. 2.

⁴⁰ Tamże, s. 1–2.

⁴¹ L. K r a n z-D o m a s ł a w s k a, *Katedra w Kwidzynie*, s.86.

⁴² Tamże, s. 86–89.

dywanowym z wici roślinnych; pod architektonicznymi baldachimami umieszczono podobizny: św. Błażeja, św. Jerzego, św. Urszuli i św. Doroty z pięcioma osobami klęczącymi u jej stóp; kolejną przestrzeń wypełnia ornamentacja dywanowa; następnie pole sceniczne podzielono na trzy poziome kwatery: w szerokiej środkowej umieszczono Apostołów; a w kolejnej pojawia się trzecie pole z ornamentacją dywanową; wreszcie w następnym polu wymalowano 4 postaci świętych (niezidentyfikowani)⁴³.

Na ścianie północnej nawy bocznej katedry (po stronie Teatru Miejskiego), poczynając oglądanie ich od kaplicy Groebenów⁴⁴ w kierunku chóru muzycznego, umieszczono następujące sceny: Kuszenie Chrystusa; św. Krzysztofa niosącego Jezusa; płynący statek i klęczącego zakonnika; św. Mikołaja biskupa z pastorałem; a kolejny obraz został podzielony na dwie części, gdzie w jego górnej przedstawiono pięć Mądrych Panien z aniołami na ramionach oraz po prawej stronie sceny półpostać Chrystusa (na górze i na dole), a u dołu pięć Panien nieroztropnych z diabłami oraz smoka piekielnego po lewej stronie; św. Jakuba z Compostelli na tle architektonicznym; potem najprawdopodobniej wymalowany został św. Piotr (?) z księgą i chorągwią oraz klęczącym fundatorem na tle ornamentu dywanowego; w kolejnej kwaterze podzielonej na dwie części, w jej górnej umieszczono scenę przygotowywania narzędzi męczeństwa, a u dołu sceny z życia św. Jan Ewangelisty – patrona diecezji pomezkańskiej oraz Obalenie bożków i Uzdrawienie młodzieńca, a także św. Jana Ewangelistę w oleju; Chrystusa, którego siedmiu aniołów unosiło do nieba; a dalej umieszczono ukrzyżowanie z Volto Santo z inskrypcją „das crutze von Luca”; następnie po raz trzeci przedstawiono postać św. Jana Ewangelisty z kielichem i wężem, a św. Jakuba Starszego w niszy; św. Annę Samotrzec, Vir Dolorum, św. Małgorzatę oraz inskrypcję; a pod kolejnymi baldachimami architektonicznymi malarz umieścił: św. Kosmę i św. Damiana oraz św. Mikołaja i św. Krzysztofa; dalej malowidło ścienne przedstawia małą postać duchownego z napisem „Miserere mei Deus” (Zmiłuj się nade mną Boże); scenę Zaśnięcia Matki Bożej; a potem umieszczono w jednej scenie św. Barbarę, św. Helenę i św. Justyna; poprzednie przedstawienia wieńczy scena niezidentyfikowana⁴⁵.

Na wschodniej ścianie nawy południowej wymalowano 11 tysięcy dziewic, Trzech Króli i św. Elżbietę, a na ścianie południowej (część wschodnia) przedstawiono świętego z księgą oraz Sąd Ostateczny⁴⁶.

Należy podkreślić, że owe malowidła ścienne pełniły też funkcje retabulum ołtarzowego, o czym świadczą napisy tam zamieszczane. Na przykład, zapewne święci Kosma i Damian mieli własny ołtarz, ponieważ umieszczona tam inskrypcja informowała, że „biskup pomezkański Jan I Mönch (†1409) obdarzył ten ołtarz

⁴³ PSOZ Eg, Decyzja, Załącznik 1 – s. 1; L. K r a n t z-D o m a s ł a w s k a, *Katedra w Kwidzynie*, s. 89.

⁴⁴ W lipcu 1997 r. otwarto odrestaurowaną kaplicę Groebenów – por. Kwidzyn. *Dzieje miasta*, t. II, red. K. Mikulski, J. Liguz, Kwidzyn 2004, s. 441.

⁴⁵ PSOZ Eg, Decyzja, Załącznik 1 – s. 1; L. K r a n t z-D o m a s ł a w s k a, *Katedra w Kwidzynie*, s. 89.

⁴⁶ L. K r a n t z-D o m a s ł a w s k a, *Katedra w Kwidzynie*, s. 89.

przywilejem 40 dniu odpustu⁴⁷. Podobnie było z ołtarzem poświęconym Najświęszemu Ciału Chrystusa, św. Annie Samotrzcę i św. Małgorzacie, ponieważ poniżej jej podobizny zapisano, że ten ołtarz konsekrowano ku czci tym świętym, a biskup pomezański Jan I Mönch przyznawał modlącym się przy nim odpust 40 dni⁴⁸. Jego następca, czyli Jan II Ryman w 1410 r. ufundował ołtarz Salwatora (Zbawiciela) i Wszystkich Świętych (ze scenami od Ukrzyżowania poprzez zejście do otchłani aż do Wniebowstąpienia), na co wskazuje zachowany tam napis: „Consecratum est hoc altare per reverendum in Christo patrem et dominum Iohannem episcopum Pomesaniensem secundum in honorem sancti salvatoris nostri Iesu Christi et omnium sanctorum Anno domini MCCCCX, XIII calendas novembris”. Dalej w inskrypcji informowano, że „ktokolwiek przed tym ołtarzem odmówi trzy Ojczy nasz i tyle samo Zdrowaś Maryja otrzyma 40 dni odpustu⁴⁹. Ołtarze boczne służyły przede wszystkim do odprawiania przy nich mszy św. przynajmniej raz w miesiącu, a nawet codziennie, ponieważ przy katedrze rezydowali księża kanonicy. Przy tych ołtarzach także poszczególni wierni oddawali im cześć, zwłaszcza ci, którzy konkretnym świętym zawdzięczali uzyskanie łaski.

W chórze kanonicznym, czyli w górnej części prezbiterium katedralnego, biskup Hiob v. Dobeneck (†1521) polecił wymalować pod schematycznymi baldachimami architektonicznymi: Matkę Boską z Dzieciątkiem (na osi, czyli w środkowej części), a po prawej stronie trzech wielkich mistrzów Zakonu. Natomiast po lewej stronie postać św. Jana Ewangelisty w mitrze biskupiej i z kielichem w ręku, a za nim podobizny 17 biskupów pomezańskich w szatach pontyfikalnych. Ciekawie przedstawiono tu biskupa-elekta pomezańskiego Mikołaja II (1464–1466)⁵⁰, który otrzymał mitrę do lewej ręki (zamiast na głowę), a do prawej ręki pastorał odwrócony kurwatywą w dół. W taki sposób wskazano, że wybrany przez kapitułę i zatwierdzony przez papieża nigdy nie zasiadł na tronie biskupów pomezańskich, ponieważ temu sprzeciwił się król polski, zgodnie z ustaleniami II pokoju toruńskiego (1466 r.).

Ołtarze – dawny ołtarz główny o wymiarach 470×220 cm, ufundowany przez J.H. Groebena około 1690 r., pochodzi z pracowni (?) Jana Chrystiana Dubela z Królewca. W XIX w. przeniesiono go do górnej części prezbiterium (chór kanonicki), ustawiając na północnej jego ścianie. Dzieło snycerskiej roboty, który posiada rzeźby i płaskorzeźby bogato dekorowane, polichromowane i złoczone. Ołtarz „architektoniczny, jednokondygnacyjny, flankowy kręconymi kolumnami oplecionymi winną latoroślą, dźwigającymi trójdzielne belkowanie, uszaki ażurowe z de-

⁴⁷ Tamże, s. 87 – „[...] hoc altare est [...] per venerabilem dominum Iohannem Pomezaniensis XL dierum indulgentiis [est confirm] tum”.

⁴⁸ Tamże, s. 87 – „Hoc altare in honorem sanctissimi corporis Christi et sanctae Anne atque virginis Margarethe est consecratum et per venerabilem dominum Iohannem episcopum Pomezaniensis XL dierum indulgentiis est confirmatum”.

⁴⁹ Tamże, s. 88–89 – „Quodlibet dicens coram altari tria pater noster et totidem ale Marie meretur XL dies indulgentiarum”.

⁵⁰ H.-J. K a r p, *Nicolas (OT) (†1471)*, w: *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448 bis 1648*, s. 502–503; J. W i ś n i e w s k i, *Zarys dziejów diecezji pomezańskiej (1243–1525–1821)*, w: *T e n ż e, Pomezania. Z dziejów kościelnych*, Elbląg 1996, s. 138–139; A. L e m a n s k i, *Zabytki*, s. 164.

koracją akantową z puttami”⁵¹. Główna, środkowa część tego ołtarza wypełnia wypukłorzeźbiona scena Ukrzyżowania Jezusa, którego otaczają aniołowie trzymający keliny oraz postacie: Maryi (po lewej) i św. Jana Ewangelisty (po prawej). Całość wieńczy półkoliste naczółko, a w polu płaskorzeźbiony kartusz i dwa anioły, natomiast na predelli umieszczono płaskorzeźbioną scenę przedstawiającą Ostatnią Wieczerzę.

Obecny ołtarz główny katedry kwidzyńskiej o wymiarach 700×850 cm, to neogotyckie lektorium z 2. połowy XIX w., który ustawiono na linii łuku tęczowego, oddziela on nawę główną od dolnej części prezbiterium, które przeznaczono na cele grzebalne (dziś kaplica bł. Doroty z Mątów, zakrystia, niegdyś miejsce pochówku wielkich mistrzów i biskupów pomezzańskich). Murowany ołtarz zdobiony sztucznymi kamieniami, odlewanyymi i rzeźbionymi, posiada trzy człony: centralny z obrazem to właściwy ołtarz, a poboczne części to ostrołukowe przejścia prowadzące do prezbiterium katedralnego. Całość ołtarza wieńczy fryz z płaskorzeźbioną dekoracją roślinną i ażurową balustradą, zamykającą tzw. kościół górny, czyli dawny chór kanonicki⁵².

Organy – Prospekt organowy wykonano także w 2. połowie XIX w., sytuując go na chórze muzycznym. Wykonany z desek, krawędziaków bejcowanych, malowanych i złożonych, o wymiarach 500×420 cm⁵³.

Kaplica Groebenów – barokowa budowla wzniesiona w 1705 r., którą ufundował generał major Otto Friedrich von Groeben (†1728), starosta Kwidzyna i Prabut. Z założenia była ona przeznaczona na miejsce pochówku jego i jego trzech żon, których rzeźby z piaskowca umieszczono na ścianie zewnętrznej⁵⁴. Wystrój kaplicy z kamienia i sztukaterii wykonał Józef Krause w latach 1710–1730. „Przy ścianie północnej [ustawiono] nagrobek zdobiony herbami i panopliami; pośrodku postać generała w pozycji leżącej, w zbroi, z lornetką w rękę; po bokach klęczące postaci dwóch żon: Anny Barbary v. Schlieben z domu Sangitten (†1703) i Heleny Marii hrabiny v. Waldburg (†1710). Niżej na ławie wspartej na czterech akantowych krosztynach leżąca postać trzeciej żony – Luizy Juliany v. Kanitz z domu Mednicken. Powyżej, nad okrągło wyłamanym gzymsem sztukateria ze sceną bitwy lądowej i morskiej oraz świątynią jerozolimską w tle (...)”. Kaplica została odrestaurowana, a w lipcu 1997 r. uroczyście ją otwarto⁵⁵. Do tejże kaplicy wiodą XIX-wieczne drzwi osadzone w neogotyckim portalu, wykonane w drewna dębowego, o wymiarach 305×187 cm. „Nad masywną profilowaną listwą nadproża dekoracja akantowa oraz herb Groebenów i wstęga z inskrypcją”. Na płycinach skrzydeł drzwiowych umieszczono sceny obrazujące działalność generała w Afryce, a w dolnej części

⁵¹ PSOZ Eg, Decyzja, Załącznik 1 – s. 2.

⁵² Tamże.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ A. L e m a Ń s k i, *Zabytki*, s. 164.

⁵⁵ PSOZ Eg, Decyzja, Załącznik 1 – s. 4–5; *Kwidzyn. Dzieje miasta*, t. II, red. K. Mikulski, J. Liguz, Kwidzyn 2004, s. 441.

maswerkową rozetę w centrum. Przed wejściem do tej kaplicy usytuowano postać kobiety z wiankiem, wykonaną ze sztucznego kamienia w 2. połowie XIX w.⁵⁶

Płyty nagrobne – W górnej części prezbiterium, w tzw. kościele górnym, naliczono 20 płyt nagrobnych. Do nich należą: 1) płyta „Joanes Fabiano” z 1743 r., wykonana z czerwonego marmuru o wymiarach 53×84 cm, którą zawieszono jako pierwszą na ścianie południowej, 2) część górna płyty z czerwonego granitu, datowana na XVII w., o wymiarach 117×70 cm, na której nie sposób odczytać inskrypcje, 3) renesansowa płyta z 1588 r. z czerwonego granitu, o wymiarach 152×225 cm, z napisem „Simon (...) Schwartz und seinen erben obit den (...) Anno 1588”, 4) epitafium z szarego granitu, datowane na 1671 r., o wymiarach 140×228 cm, z fragmentami napisu: „(...) Anae Mildin (?) natae Anno MDCXIX (...) mai denatae Anno MDCLXIX (...) octobr coniugi suae ut per Anno sovat voret dididium suavisimae (...) a nunc desideratus Simae / Hoc amoris et memoriale monumentum posuit (...) M Johannes Neunachbar Ecclesi / astes Insulo Marianus”, a niżej niego umieszczono symbol drzewa z napisem w półkolu: „premor mon opprimor”, 5) renesansowa płyta nagrobna z czerwonego granitu, braci Stefana i Jana Loytz z 1629 r.⁵⁷, wykonana przez Józefa Krause, o wymiarach 228×155 cm. Na tej płycie umieszczono tarcze herbowe: w lewym rzędzie od góry: von Loytz, von Glinre, Holtbutte, Mantefel, a w prawym rzędzie od góry: von der Osten, Malczan, von Massaw, Kleste, a w centrum płyty powtórzono herb von Loytz. Natomiast napis na górze płyty brzmi: „Alhier begraben die woledlen gestengen und vesten”, a u dołu: „Stepan und Hans gebrunder von Loytzen auf Rundewise erbgessen die letzten dieses geschlechtnes anno 1629”, 6) Barbara Tiedman ufundowała w 1625 r. płytę z czerwonego granitu swoim dzieciom, o wymiarach 172×235 cm, inskrypcje są mało czytelne, 7) gotycka płyta nagrobna o wymiarach 152×40 cm, zapewne z XIV w., wykonana z szarego granitu, na której inskrypcje wykonano minuskułą, dziś nieczytelne, 8) część płyty renesansowej z XVII w. o wymiarach 145×106 cm z szarego granitu, z czytelnym fragmentem inskrypcji: „(...) affen der erbare Cornelin (...)”, 9) płyta gotycka z 1381 lub 1384 r. wykonana z szarego piaskowca o wymiarach 170×282 cm, na której przedstawiono stojącą postać biskupa w szatach pontyfikalnych⁵⁸, 10) fragment płyty gotyckiej z XIV w., o wymiarach 116×160 cm, na której napis tworzy łaciński krzyż, 11) inny fragment płyty z szarego piaskowca, o wymiarach 114×133 cm, w którym centralnie w kole wyryto napis, 12) część innej płyty z XIV w. wykonanej z szarego granitu, o wymiarach 166×61 cm, z pełną inskrypcją wykonaną minuskułą, 13) fragment płyty z szarego piaskowca, o wymiarach 166×120 cm z XIV w., na której napis otacza zachowaną głowę biskupa, 14) inny fragment XIV-wiecznej płyty z szarego piaskowca, o wymiarach 160×115, z napisem minuskułowym, 15) XVII-wieczna płyta z szarego granitu, o wymiarach 152×168, wypełnionej nieczytelną majuskułą, na której widnieje mało czytelna data: „166 (...)”, 16) renesansowa płyta nagrobna z 1720 r., o wymiarach 140×168 cm, która u góry posiada medalion

⁵⁶ PSOZ Eg, Decyzja, Załącznik 1 – s. 5.

⁵⁷ A. L e m a Ń s k i, *Zabytki*, s. 165 – pochodzili z patrycjuszów Szczecina i Gdańska, którzy posiadali pałac i dobra w Okrągłej Łące.

⁵⁸ Tamże – mówi o epitafiach dwóch księży.

z nieczytelną tarczą herbową, a pod nim umieszczono inskrypcję wykonaną majuskułą: „Geboren Anno 1654 den 6 mai / gestorben wid 1720 den 6 july”, 17) kolejna renesansowa płyta z szarego granitu z 1690 r., której cała powierzchnia została zapisana majuskułą: „Es ruth ein (...) ngerau (...) ein muster reusher iucendt / der eltern Kroh und ein Spiegel Wehrer (...) / sie lebt ohn un gema (...) / stirbt und ist nicht hini Maria seeha (...) ns / herren / Johann Seehacens Burger Tuchmacher und Hospital (...) / chur f. 1 Stadt Marienwerder (...) (...) den 9 december Anno 167 (...) / und / im Herren Seelich (...) / den 4 december Anno 1690 / leich text apoc XI (...)”, 18) płyta renesansowa z 1700 r. wykonana z szarego granitu, jako nagrobek inskrypcyjny o wymiarach 147×212 cm, a w jego centrum umieszczono napis: „Flesches erb. Bearaebnis 1700”, 19) płyta inskrypcyjna z szarego piaskowca, o wymiarach 123×185 cm, została wykonana w 1765 r., na której umieszczono napis: „Zum gedachtnis Reiner zaertlichkeit Genge siene in Gott ruhende chenfrau, frau Anna Florentina Lonskert geb. Thiel aufrichtigegen Gott libreich in der Ehe zaertlich fuk Ihre Kinder Leutseelig Gegen Alle menschen geflassen im Creutz geffast im Tode / geb. Ao 1749 d. 2 sept gest. Ao 1765 d. 14 mai / Legte diese Stein / I.B. Lonsert / diac eccl. cathedr. Mar. Ins.”, 20) epitafium z jasnoszarego granitu z 1777 r., o wymiarach 123×177 cm, wykonane ku czci Johanna Lonserta i Anny Eleonory Lonsert, urodzonej w 1758 r., a zmarłych w 1775 r. i 1777 r. W centrum płyty znajduje się tarcza herbowa z wyobrażeniem drzewa, a w klejnocie szyszak i drzewo z literami „L” po obu stronach. Inskrypcja głosi: „Dieser Stein bedectet die gebeine T.P. Herren Johann Lonsert wohlvr dient gewesender Burgermeister dieser stadt und dessen gehulffin in leben T.P. fr. Anner Eleonoren einer gebohrnen flesch”⁵⁹.

Natomiast w dolnym kościele (prezbiterium) zachowało się dwanaście płyt nagrobnych: 1) płyta z lat 80. XIV w., o wymiarach 182×285 cm, wykonana z piaskowca z napisem, wewnątrz którego umieszczono postacie: kobietę (mniszkę?) i rycerza z opuszczoną tarczą; 2) druga płyta z lat 80. XIV w. wykonaną z piaskowca o wymiarach 182×285 cm, na której także w napisie umieszczono postać biskupa w szatach pontyfikalnych i z kielichem w ręku; 3) płyta z piaskowca z XVII w. (?) o wymiarach 172×300 cm, bogato dekorowana – u góry w płycinie umieszczono tarczę herbową płaskorzeźbioną (zniszczona), a nad nią główkę putta i 2 festony, natomiast niżej wyryto napis dziś nieczytelny, zniszczony tak jak całe epitafium; 4) dwa epitafia z piaskowca z XIV w., o wymiarach 182×185 cm, zupełnie starte; 5) gotycka płyta z piaskowca z XV w. (blisko portalu kaplicy Groebenów), o wymiarach 230×315 cm, a napis na niej umieszczony tworzy obramowanie postaci biskupa w szatach pontyfikalnych z pastorałem w ręku; 6) epitafium barokowe z 1711 r. wykonane w warsztacie Józefa Krausego z szarego marmuru o wymiarach 240×190 cm, które wmontowano w drewnianą ramę: to płyta radcy Adama Blackhalla⁶⁰ i jego żony, zawiera dwa herby zwieńczone koronami, a także napisy: u góry nieczytelny, a u dołu o treści: „Hier ruhet herr Adam Blackhill, welcher is 18 Jahr richter und rathsverwandten alters 56 iahr, wie auch siene frau Anna Blackhallin gebohrene Hilde Brandt itso werehelichte brigad frasserin, welche gestorben Anno 17 (...) den (...) ihres (...) alters (...) iahr”; 7) późnorenesansowe epitafium drewniane z 1628 r., które sporządzono celem

⁵⁹ PSOZ Eg, Decyzja, Załącznik 1 – s. 6–8.

⁶⁰ A. L e m a n s k i, *Zabytki*, s. 165–166.

uczczenia Augusta Milde⁶¹ i jego żony, o wymiarach 600×450 cm, które płaskorzeźbiono, polichromowano i złocono. Na dole w kartuszu umieszczono tablicę inskrypcyjną oraz klęczące postacie zmarłych, a nad nimi Chrystusa w Ogrójcu. Natomiast w górnej kondygnacji tablicy umieszczono płaskorzeźbę Chrystusa Ukrzyżowanego, Matki Bożej i św. Jana oraz św. Marii Magdaleny, a obok alegorie miłości i nadziei oraz rzeźby świętych Piotra i Pawła; 8) epitafium barokowe pastora Eilharda Menken (†1657 r.) z 1683 r. wykonane z białego i czerwonego marmuru, o wymiarach 3,5×2,5 m, na dole którego umieszczono dwa medaliony z inskrypcjami; 9) epitafium późnorenesansowe z 1619 r. poświęcone Jerzemu Rembau z Sadlinek⁶², o wymiarach 7×5 m, które wykonano w drewnie, polichromowano i złocono. Pierwsza jego kondygnacja zawiera scenę Zmartwychwstania z obrazami: klęczącego zmarłego z dwoma synami i klęczącą małżonkę z dwiema córkami, a w drugiej kondygnacji wymalowano scenę Trójcy Świętej oraz na osiach pilastrów wyrzeźbiono w drewnie postacie św. Piotra i św. Pawła; 10) drewniane epitafium renesansowe, polichromowane i złocone, o wymiarach 180×150 cm, ku czci Andrzeja Schefflera w latach 1617–1625. W części cokołu umieszczono inskrypcję w języku niemieckim (dziś zatarta), a na pilastrach umieszczono postacie kobiety i mężczyzny⁶³.

Poza płytami nagrobnymi, w katedrze pomezkańskiej zachowały się barokowe tablice trumienne, zawieszane w zachodniej części korpusu świątyni. Można wskazać na siedem takich tablic: 1) owalną tablicę barokową Anny Fraser z 1715 r., o wymiarach 80×60 cm, z płaskorzeźbionym popiersiem i napisem: „Anna Fraser brigad ger (...) derrandtinae”; 2) drugą tablicę takich samych wymiarów z 1715 r. poświęconą brygadierowi Tomaszowi Fraserowi, z umieszczonym na niej płaskorzeźbionym popiersiem zmarłego i napisem: „Thomas Fraser brigader aet. 62 ao 1715”; 3) trumieną tablicę barokową z blachy miedzianej, ażurowo wycinaną, obfogonalną, z tarczą herbową w centrum; 4) inną miedzianą renesansową tablicę niemal identyczną z opisaną w punkcie trzecim; 5) destrukta barokowej tablicy trumiennej z 1727 r. wykonanej z miedzi, z fragmentami napisu majuskułą: „(...) nat d.VI april MDCC XXVIII denat (...) merzt (...)”; 6) późnobarokową tablicę trumieną z 1781 r. z napisem w środku: „Phil aug u ihumen fandr bey dem pomeiskesce drag. Regiment lehns erbher auf Lubarsglinike und Rogaesen gebohren Anno 1758 gestor Anno 1781 d. 4 april”; 7) fragmenty trumiennej tablicy barokowej z XVIII w. (?) z blachy miedzianej, trybowanej, z herbem u dołu⁶⁴.

Wyposażenie ruchome – Do tej grupy wyposażenia należy m.in. późnogotycki tron biskupi ufundowany przez biskupa pomezkańskiego Hioba von Dobeneck (†1521), wybitnego humanisty⁶⁵. Został wykonany snycerską robotą w dębie, przyozdobiony herbem biskupa, którego wymiary wynoszą: 350 cm wysokości, 94 cm szerokości i 130 cm głębokości, zamykany z boków drzwiczkami⁶⁶. Natomiast

⁶¹ Tamże, s. 166.

⁶² Tamże.

⁶³ PSOZ Eg, Decyzja, Załącznik 1 – s. 8–10.

⁶⁴ Tamże – s. 10–11.

⁶⁵ H.-J. K a r p, *Dobeneck, Hiob (Job) von (OT) (um 1450–1521)*, w: *Die Bischöfe*, s. 134–135; A. L e m a n s k i, *Zabytki*, s. 166.

⁶⁶ PSOZ Eg, Decyzja, Załącznik 1 – s. 3.

drewniana ambona renesansowa z 1634 r. została ufundowana przez starostę kwidzyńskiego Melchiora v. Dargitz, ale zdekompletowano ją w czasie remontu katedry w latach 1862–1866. Cechuje się ośmiobocznym korpusem, polichromowana i złocona, z olejnymi obrazami na desce o wymiarach 117×125 cm. Na obrazach ambony znalazły się podobizny: św. Krzysztofa, króla Dawida, Venitas, Religie oraz 4 niezidentyfikowane postaci, a także scena pojmania Chrystusa oraz Chrystus w drodze do Emaus, a wyżej wyobrażenia 4 Ewangelistów. Na fryzie wieńczącym ambonę umieszczono napis: „Beati, qui audiunt Verbum Dei et custodiunt illud, LXCXI”⁶⁷. Barokowa chrzcielnica granitowa z XVIII w., usytuowana przy wschodnim filarze, posiada wymiary: 95 cm wysokości i 103 cm średnicy, której okrągły profilowany trzon podtrzymuje półkolistą czarę⁶⁸.

W katedrze, pod chórem muzycznym, znajdują się dwa konfesjonały z 1715 r.⁶⁹: jeden ufundowała Barbara Charlotte Blackhall, a drugi Chrystian Reinhold Kein. Konfesjonały wykonano z drewna w warsztacie Józefa Krause, o niemal identycznych wymiarach: 390×170 cm oraz 380×170 cm. Każdy z nich to dzieło snycerskiej roboty, polichromowany i złocony, których korpus i baldachim nad każdym otrzymały kształt czworoboczny. Między filarami umieszczono płaskorzeźbione sceny: na jednym – pokutującego celnika, syna marnotrawnego, zaparcie się św. Piotra, a na jego zaplecku płaskorzeźbę Chrystusa w Ogrójcu, a na drugim konfesjonale widnieją obrazy pokutującego Dawida, scena poszukiwania drachmy, uzdrowienie przez Chrystusa kobiety cierpiącej na upływ krwi. Na zaplecku konfesjonau umieszczono płaskorzeźbę przedstawiającą św. Marię Magdalenę obmywającą nogi Chrystusowi, a na podniebieniu baldachimu Oko Opatrzności⁷⁰.

W katedrze zachowało się 10 barokowych portretów trumiennych rodziny Groebenów z 1714 r., malowanych na blasze, o kształcie owalnym i wymiarach 80×60 cm. Na połowie z nich zidentyfikowano następujące osoby: Otto von Groebena, hrabinę Marię von Walburg, Joachima Heinricha von Groebena, Luizę Julianę von Kanitz z domu Mednicken oraz Annę Barbarę von Schlieben z domu Sangi⁷¹.

Krucyfiks XIX-wieczny został wykonany z drewna, a postać Chrystusa odlano ze stopu metali. Zawieszono go nad wejściem do kaplicy Groebenów. W latach 90. XX w. zauważono jego zniknięcie, ale szczęśliwie odzyskano, chociaż został już „przygotowany” do transportu, ponieważ Jezusowi obcięto ręce przy tułowiu, aby można było łatwiej go ukryć. Inny krucyfiks z białą figurą Jezusa, też wykonany w połowie XIX w. został zawieszony na pierwszym filarze wschodnim⁷². W ten sam czas fundacji wpisują się stacje Drogi Krzyżowej, które zawieszono na filarach nawy głównej. Wykonano je ze sztucznego kamienia metodą odlewu i płaskorzeźbiono. Również w 2. połowie XIX w., metodą malowania na szkle oprawnym w olów sporządzono trzy okna witrażowe, które wstawiono w tzw. kościele górnym.

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ Tamże.

⁶⁹ A. L e m a n s k i, *Zabytki*, s. 166.

⁷⁰ PSOZ Eg, Decyzja, Załącznik 1 – s. 3–4.

⁷¹ Tamże, s. 4.

⁷² PSOZ Eg, Decyzja, Załącznik 1, s. 5.

W oknie centralnym umieszczono scenę Chrztu Chrystusa oraz sceny z życia Jezusa, a dwa okna boczne ozdobiono motywami geometryczno-roślinnymi⁷³.

Z okresu protestanckiego, katedra posiada dwa dzwony renesansowe. Starszy o wysokości 55 cm i średnicy 45 cm, datowany na 1512 r., który odlano ze spiżu, ustawiono pod chórem muzycznym. Na jego płaszczu umieszczono płaskorzeźbę Głowy św. Jana, kartusz z pastorałem, a także napis: „Ora pro nobis MCCCC XII Sanctus [Iohannes]”. Drugi dzwon został także odlany w spiżu w warsztacie ludwigerskim gdańszczanina Hermanna Bennicka w 1583 r., dzwon o wysokości 120 cm i średnicy 100 cm. W górnej części płaszczu dzwonu umieszczono inskrypcję: „In atern – MDLXXXIII – In Domine speravi non confundo”. Gdy w 1904 r. pękł, został zniesiony pod chór⁷⁴.

Według spisu inwentarza, sporządzonego 1 grudnia 1946 r., „urządzenie kościoła św. Jana w Kwidzynie (sic!)” prezentowało się następująco: „Ołtarze: 1 główny i 2 prowizoryczne zrobione; z XVII – 2 z cementu gotycki – z drzewa bez stylu; postręcane figury (...). Ambona jedna z cementu, gotycka bez zniszczeń. Konfesjonały – niebyło żadnych; zrobiono 4 prowizoryczne – projektuje się ustawienie 4 gotyckich. Ławki – 100 ławek na 1000 miejsc siedzących z drzewa, trochę gotyckie (...). Chrzcielnica jedna kamienna. Chór – zdemolowane doszczętnie organy w pięknej gotyckiej nastawie. Dzwony św. Jana w Kwidzynie (sic!) – ...dzwony trzy wiszą na wieży, a jeden uszkodzony jest w kościele...”⁷⁵. W tabeli wyszczególniono naczynia i szaty liturgiczne oraz „inne sprzęty” i księgi liturgiczne⁷⁶:

Naczynia liturgiczne				
<i>Rodzaj</i>	<i>Material</i>	<i>Styl</i>	<i>Wartość</i>	<i>Kiedy nabyte</i>
Kielich z pateną	srebrny	gotycki	10.000	otrzymano z innych klasztorów Franciszkańskich
Kielich z pateną	srebrny	–	5.000	„–”
Monstrancja	srebrna	gotycka	10.000	zrobiona przez Brata zakonnego
Ampułki 2	szklane	–	150	zakupiono
Trybularz	blacha	–	700	zrobiona przez Brata zakonnego
Kociołek 1 na wodę święconą	miedz	–	1000	„–”
3 krzyże ołtarz.	Nikiel	–	po 300	kupiono
2 krzyże na procesje	drzewo	–	po 300	zrobił Brat zakonny

⁷³ Tamże.

⁷⁴ Tamże; A. L e m a n s k i, *Zabytki*, s. 169.

⁷⁵ KPK, *Spis inwentarza majątku kościelnego*, s. 2.

⁷⁶ Tamże, s. 3–4. Na końcu tego spisu, który zawierał „Spis inwentarza domu mieszkalnego” umieszczono istotną informację: „Książki teol. protest. ok. 100 tomów zostało. Książki biblioteki kościelnej – wypożycza się wiernym, około 400 tomów zakupiono”.

2 żyrandole	metal	–	po 1000	zmontował Brat zakonny
Tace 4	Metal	–		Otrzymano
Szaty liturgiczne				
<i>Rodzaj</i>	<i>Ilość</i>	<i>Materiał</i>	<i>Kolor</i>	<i>Wartość</i>
Ornatów komp.	8	lepsze płótno	różne	po 100 zł przed. Woj. = stare
kapy	3	płótno	Czerw., biała, fiolet.	Po 100 = stare
stuły	10	„–”	Różne	stare
chorągwie	6	„–”	–	stare
baldachim	1	–	–	zrobiono
Bursa	2	–	–	„–”
Bielizna kościelna				
<i>Rodzaj</i>	<i>Ilość</i>	<i>Materiał</i>	<i>Stare, nowe</i>	<i>Wartość</i>
alby	4	płótno	Stare	20 zł, przedwojenne = otrzymano z innych klasztorów
Komże ks.	3	płótno	Stare	10 zł. przed woj. = z innych klasztorów
Komże mini.	10	„–”	Nowe	po 50 zł = zrobiono obecnie
paski	3	–	Stare	Otrzymano z innych klasztorów
purifikaterze	10	„–”	„–”	„–”
korporały	4	„–”	„–”	„–”
ręczniczki	10	„–”	„–”	„–”
Obrusy ołtarz.	6	„–”	–	Zrobiono obecnie
Inne sprzęty liturgiczne				
<i>Rodzaj</i>	<i>Ilość</i>	<i>Materiał</i>	<i>Wartość</i>	<i>Uwagi</i>
kanony	3 komplety	papier	Po 300 zł obecnych	Zakupiono
pulpity	2	drzewo	–	„–”
obrazy	4	Na płótnie	Po 5000 zł	3 dawne, 1 zrobiono
Posągi: Niepokalane P.	1	Gips	po 300	Zakupiono
Serce P.Jezusa	1	„–”	”	„–”
Św. Antoni	1	„–”	„–”	„–”
Św. Franciszek	1	„–”	„–”	„–”
Komplet szopki	–	–	–	–

Księgi liturgiczne				
<i>Rodzaj</i>	<i>Ilość</i>	<i>Oprawa</i>	<i>Stare, nowe</i>	<i>Uwagi</i>
Mszał duży	2	skóra	Stare	Otrzymano z innych klasztorów
Mszał mały	1	„-”	„-”	„-”
Rytuály	1	plótno	Nowy	Zakupiono
Kancjonały	1	„-”	Stary	Otrzymano z innych klasztorów
Perykopy	1	„-”	Nowe	Kupiono
Śpiewniki	2	„-”	Stare	Otrzymano z innych klasztorów

Jak widać z powyższego zestawienia, sprzęt liturgiczny jakim dysponowano w katedrze kwidzyńskiej tuż po zakończeniu działań II wojny światowej był nader skromny, a właściwie postarano się (poprzez uzyskanie lub niezbędny zakup) o podstawowe naczynia, księgi i szaty liturgiczne, aby można było tutaj odprawiać wszystkie nabożeństwa katolickie.

W protokole wizytacji dziekańskiej przeprowadzonej 13 maja 1983 r. lakonicznie odnotowano wyposażenie „kościół pokatedralny”: „Główny ołtarz tradycyjny neogotycki z XIX w. zbudowany z betonu z ozdobami gipsowymi. Ołtarz soborowy jest wykonany z metaloplastyki i drewna scharmonizowany z wnętrzem kościoła. Tabernakulum metalowe, pancerne i ogniotrwałe, wmurowane w ołtarz tradycyjny. Ambona tradycyjna z betonu i gipsu. Ambona liturgiczna zabytkowa z XVII w. Chrzcielnica z granitu czerwonego polnego na cokole granitowym, obecnie nie przystosowana do użytku. Znajduje się w prezbiterium. W prezbiterium znajduje się tron biskupi z początku XVI w. Za ołtarzem tradycyjnym, a nad kaplicą bł. Doroty i nad zakrystią znajduje się kościół górny. Kościół górny do liturgii jest nie używany. W kościele znajdują się cztery nowe konfesjonały z dębu ustawione w nawach bocznych. Organy 30 głosowe zbudowane po II wojnie, były remontowane i uzupełniane głosy w latach 1972–1980⁷⁷. Wizytator nie zwrócił uwagi na inne zabytkowe wyposażenie tego kościoła, o którym powiedziano wyżej. Natomiast o wyposażeniu zakrystii wzmiankowano nader ogólnikowo, z którego nie wynikają żadne konkretne informacje oddające rzeczywisty stan posiadania przez ten kościół różnorodnych naczyń liturgicznych, bielizny i szat używanych do sprawowania Służby Bożej.

Wizytacja biskupia, która odbyła się 10–11 czerwca 1989 r., wprawdzie wnosi sporo informacji dotyczących organizacji duszpasterstwa, ale w zakresie „stanu materialnego kościoła parafialnego” powtórzono niemal dosłownie wyżej cytowane informacje, czyli te zapisane w protokole wizytacji dziekańskiej z przed sześciu laty⁷⁸.

⁷⁷ KEKD, P 136, *Protokół z wizytacji św. Jana Ewang. w Kwidzynie przeprowadzonej z polecenia ks. dr. Bp. Wojciecha Ziembę przez ks. dziekana Zbigniewa Nowaka z Susza dn. 13 V 1983 r.*, s. 1–2.

⁷⁸ Tamże, *Protokół z wizytacji kanonicznej w par. św. Jana Ewangelisty w Kwidzynie*, którą w dniach 10–11 czerwca 1989 r. z upoważnienia J.E. ks. bpa dra Edmunda Piszcza – Biskupa

Z okresu funkcjonowania diecezji elbląskiej zachował się jeden protokół wizytacji biskupiej z 22 czerwca 1996 r.⁷⁹. Tym razem biskup znacznie rozbudował tę część protokołu, która dotyczyła aktualnie prowadzonych prac duszpasterskich, a w punkcie „kościół” bardzo krótko informował o przeszłości pomezkańskiego kościoła katedralnego oraz jego aktualnego wyposażenia: „Konkatedra pw. św. Jana Ewangelisty zbudowana w 1364 roku, wówczas konsekrowana, do 1525 roku służyła kultowi katolickiemu, od 1525–1945 w rękach protestantów, od 1945 roku jako kościół parafialny [?–J.W.] należała do diecezji warmińskiej, od 25 marca 1992 roku Konkatedra nowoerygowanej Diecezji Elbląskiej. Technicznie budowla jest w dobrym stanie, ostatnio dokonano remontu całego dachu⁸⁰, uzupełniono ubytki w murach. Ołtarze – stan dobry, ostatnio sprawiono stalle dla kanoników Kapituły Pomezkańskiej, 30-głosowe organy – stan dobry, 3 dzwony na wieży kościelnej, konkatedra kompletnie wyposażona do liturgii katolickiej. Zakrystia (...) kompletnie wyposażona”⁸¹.

* * *

Powojenni gospodarze katedry pomezkańskiej w Kwidzynie, którymi najpierw byli Ojcowie Franciszkanie Konwentualni, a potem księża diecezji elbląskiej, podejmowali wysiłki zmierzające do ratowania zastanej w katedrze substancji zabytkowej. W pierwszym etapie, zabezpieczyli zabytkowe wyposażenie i wystrój przed dalszą dewastacją. W kolejnych latach, kiedy społeczeństwo ustabilizowało swoją sytuację materialną, a wierni byli gotowi swoimi ofiarami wesprzeć prowadzoną przez parafię katedralną akcję konserwatorską zabytków nagromadzonych w świątyni, przystąpiono do ich renowacji (odkryto polichromie). W ten sposób ratowano dla przyszłych pokoleń zastane dziedzictwo kulturowe, które po okresie protestanckim ponownie służy wyznawcom rzymskokatolickim. Po erygowaniu diecezji elbląskiej zatroszczono się o wymianę dachu świątyni, a także podjęto prace zmierzające do odnalezienia grobu bł. Doroty z Mątów Wielkich, którego nie można było odnaleźć z powodu jego dewastacji w okresie protestanckim. Te działania okazały się jednak „felix culpa”, ponieważ ostatecznie doprowadziły do odkrycia miejsca „pierwszego jej pochówku”, zanim jej ciało zostało złożone w obecnej kaplicy bł. Doroty koło filaru (dolna część prezbiterium). Ponadto, odkryto grób superintendenta (zapewne!) ewangelickiego, urzędującego w tym kościele w okresie XVII/XVIII w. Niemal sensacją wywołało odnalezienie miejsca pochówku tzw. wykłę-

---

Warmińskiego, przeprowadził bp Wojciech Ziemba, s. 4 – wizytację administracyjno-gospodarczą, 19 maja 1989 r., przeprowadził ks. prał. dr Mieczysław Józefczyk – Wikariusz Biskupi w Elblągu oraz ks. mgr Zenon Szerle, a wizytację katechetyczną dnia 5 maja 1989 r., ks. mgr Stanisław Magolewski – dyrektor Wydziału Nauczania Kurii Biskupiej w Olsztynie.

⁷⁹ Tamże, *Protokół wizytacji kanonicznej rzymskokatolickiej parafii pw. św. Jana Ewangelisty w Kwidzynie przeprowadzonej przez Biskupa Pomocniczego Józefa Wysockiego dnia 22 czerwca 1996 r.*, s. 5.

⁸⁰ Wówczas dach został fatalnie wykonany, dlatego po kilku zaledwie latach zaszła konieczność niemal natychmiastowej wymiany całej położonej dachówki, która rozlasowała się (ponoc pierwotnie położono dachówkę pierwszej klasy!).

⁸¹ Chodzi o Kwidzyńską Kapitułę Konkatedralną.

tych mistrzów Zakonu oraz czterech innych biskupów, których krypty udostępniono zwiedzającym katedrę.

Wreszcie, w okresie reformy po Soborze Watykańskim II, dostosowano wyposażenie prezbiterium nawy głównej katedry do nowych form odprawiania nabożeństw. Natomiast po erygowaniu kapituły konkatedralnej przy tej świątyni wyposażono ją w stalle kanonickie. Te fakty świadczą o tym, że to miejsce kultu, jakim była i jest katedra pomezkańska, to obiekt ciągle „żywy”, który dostosowywano do zmieniających się potrzeb wyznaniowych. Najpierw była to katedra katolicka z wszystkimi konsekwencjami jej funkcjonowania (siedziba biskupa, miejsce sprawowania kultu przez kanoników, parafia miejska). Następnie, po sekularyzacji i protestantyzacji diecezji, jej wnętrze dostosowano do sprawowania nowej formy kultu, tym razem ewangelickiego (protestanci, bracia czescy), dzieląc ją na trzy części. Przy tej okazji zdewastowano część wystroju, ale w XIX w. podjęto renowację katedry na szeroką skalę. Wreszcie wróciła ona we władanie pierwszych właścicieli, czyli katolików, a stąd wypływała konieczność dostosowania jej wnętrza do potrzeb kultu katolickiego.

HISTORIC ORNAMENTS AND FURNITURE OF THE POMESANIAN CATHEDRAL IN KWIDZYN

SUMMARY

The post-war hosts of the Pomesanian cathedral in Kwidzyn (since 1254) (oo. Franciscans Conv., then diocese priests) salvaged the monuments it housed. The cathedral was constructed between 1320 and 1355. It was the burial place of the three “condemned” grand masters (their graves were discovered in 2008) and the blessed Dorothy of Montau. Inside are preserved 32 (some in fragments) tombstones and epitaphs of Pomesanian bishops and dignitaries of the Teutonic Knights Order dated from the 14th to the 18th century and seven baroque tombstones; the mosaic of the St. John in the vat of boiling oil dated at ca. 1380 above the side entrance; the gallery of 17 Pomesanian bishops in the upper sanctuary, which was painted in the late 15th century; mural paintings on the side aisle walls of the main body of the church (biblia pauperum, although nowadays the main idea behind the paintings is not precise); oak throne of Hiob von Dobeneck (†1521 r.), an outstanding humanist, wooden pulpit from 1643, the main altar from around 1690 (now in the choir of the Chapter) Groeben family chapel from 1705 including the equipment; the organ front from the 2nd half of the 19th century, the present brick altar and pulpit from the 2nd half of the 19th century, the so-called 2 confessionals from 1715 with a canopy, the granite baptismal font from the 18th century; wooden crucifix from the 19th century and the Stations of the Cross made from artificial stone; three stained-glass windows of the 2nd half of the 19th century, two bells from 1512 and 1583, these objects of worship are high-class works of art.

Just after the war was over, the historic equipment of the cathedral was protected from further damage. Subsequently, the cathedral parish commune carried out systematic conservation and renovation of the monuments (mural paintings were discovered). In this way, the cultural legacy, which is used again by Roman-Catholics after the Protestant period, has been saved for future generations. Finally, during the reforms following the Second Vatican Council, the equipment of the presbytery in the central aisle was adapted to the modernised

service. Thus, the place of worship which the Pomesanian Cathedral has been and continues to be, is a “living” church, which has been adapted to the changing needs of worship (the cathedral of the bishop of Pomesania, the seat of the cathedral chapter, the city parish). After the diocese was converted to Protestantism, the interior was adapted to the evangelical style of worship (Protestants, Bohemian Brethren), and some of the interior decorations were damaged then. However, in the 19th century extensive renovation works of the cathedral were undertaken. These works have continued until now.

HISTORISCH WERTVOLLE AUSSTATTUNG DER POMECHANISCHEN KATHEDRALE IN KWIDZYN

ZUSAMMENFASSUNG

Die Nachkriegshausherren der pomesanischen Kathedrale (pomesanisches Bistum seit 1254) in Kwidzyn (Franziskaner Conv., später die Geistlichen der Diözese) haben die dort gefundenen Denkmäler geschützt. Der Dom wurde in den Jahren 1320–1355 gebaut. Hier wurden drei „verbannten“ Hochmeister und die selige Dorothea von Montau begraben (2008 wurden ihre Grabstätten gefunden). Im Dominneren haben sich 32 Grabplatten (einige in Bruchteilen) und Epitaphe der pomesanischen Bischöfe und Würdenträger des Deutschen Ordens von dem Zeitabschnitt vom 14. bis zum 18. Jh. sowie 7 Barockgrabtafeln erhalten; Außerdem blieben erhalten: Mosaik aus dem Jahre 1380 des Hl. Johannes in Öl über dem Seiteneingang, Wandmalereien mit 17 pomesanischen Bischöfen im oberen Altarraum, die Ende des 15. Jhs entstanden sind, Polychromie an den Wänden der Seitenschiffe des Kirchengebäudes (*biblia pauperum*), aber heute lässt sich schwer den Leitgedanken der dargestellten Bilder deuten, Thron aus Eichenholz des Bischofs Hiob von Dobeneck (†1521) – eines der bedeutenden Humanisten, Kanzel aus Holz aus dem Jahre 1634, Hauptaltar aus dem Jahre 1690 (heute im Kapitelchor), Kapelle der Familie von der Gröben mit der Ausstattung aus dem Jahre 1705, Orgelprospekt aus der 2. Hälfte des 19. Jhs, der heutige gemauerte Hauptaltar und die Kanzel aus der 2. Hälfte des 19. Jhs, 2 s. g. Beichtstühle mit Himmel aus dem Jahre 1715, Granittaufbecken aus dem 18. Jh., Holzkruzifix aus dem 19. Jh. und Kreuzwegstationen aus dem Kunststein, 3 Mosaikfenster aus der 2. Hälfte des 19. Jhs, 2 Glocken: aus dem Jahre 1512 und 1583. Die Kultgegenstände besitzen einen hohen Kunstwert.

In der ersten Etappe, gleich nach dem Kriege, wurde die historisch wertvolle Ausstattung der Kathedrale vor der weiteren Zerstörung sichergestellt und erst später hat die Pfarrgemeinde die Konservierung der Denkmäler systematisch durchgeführt, das heißt hat die Sanierung (es wurden die Wandmalereien entdeckt) angefangen. Auf diese Weise wurde das vorgefundene Kulturerbe für die kommenden Generationen gerettet, das nach der protestantischen Periode wieder der römisch-katholischen Gemeinschaft dient. Endlich, während der Reform nach dem II. Vatikan Konzil, wurde die Ausstattung des Presbyteriums vom Kathedralhauptschiff der neue Form des Gottesdienstes angepasst. Dies zeugt davon, dass diese Kultstätte, die die pomesanische Kathedrale früher war und heute ist, ein weiterhin „lebhaftes“ Objekt ist, das an die wechselnde Glaubensbedürfnisse angepasst wurde (Kathedrale des pomesanischen Bistums, Sitz des Domkapitels, städtische Kirchengemeinde). Nach der Reformation wurde das Innere des Domgebäudes der Ausübung des evangelischen Glaubenskults angepasst (Protestanten, Böhmischemährische Brüder) und damals wurde auch ein Teil der Ausstattung zerstört. Im 19. Jh. wurde jedoch die Renovierung der Kathedrale im großen Umfang angefangen. Diese Arbeiten dauern bis heute.